

Valentin Pozaić

UMRIJETI U LJUDSKOM DOSTOJANSTVU

Smrt se naziva jedinom sigurnom činjenicom ljudskoga života. Dolazi kao posljednji i završni, ako ne i najviši događaj u njemu. Sam život, da bi bio ispravno vrednovan, treba promatrati ne samo u svjetlu njegova početka, njegova vremenskog tijeka i razvoja, nego i u svjetlu njegova ovozemnog završetka, a to je smrt.¹

Vrlo je sporno i mnogim raspravama podvrgnuto pitanje² o umiranju i smrti, o tom završnom životnom događaju, pa vrijedi razmišljati: o nužnosti njegova zbivanja, o mogućnosti, te pravu i obvezi kako da se taj neizbježivi događaj uskladi s ljudskim dostojanstvom.

Pitanje ni za kršćanina nije bespredmetno. Smrt je za njega ne samo posljednji važan događaj njegova života nego i *dies natalis*, rođendan za nebo, radostan događaj. Ona mu pruža mogućnost da iz ovozemnog vremenitog života, pashalnim otajstvom smrti i uskrsnuća Isusa Krista, prijeđe u zajedništvo vječnoga života svetih s Bogom. U tom svjetlu gledanja na smrt kršćanin ne može ostati ravnodušan pred pitanjem kakvim će umiranjem završiti život i kako će se pripraviti za taj tako značajan događaj.

¹ Rasprava o smrti vrlo je obilna i nije moguće zahvatiti je u svim njezinim vidicima. Stoga upućujemo na dva druga rada o toj temi: I. FUČEK, »Čovjek pred licem smrti« u *Obnovljeni život* 26 (1971) 507–539; A. SCHNEIDER, »Sto poslije smrti« u *Obnovljeni život* 39 (1984) 360–367.

² Dok je smrt kao predmet intelektualnog zanimanja za jedne »nemoralno razvratno mučenje samog sebe«, za druge je nezanimanje za smrt »metafizička lakoumnost« (usp. F. FURGER — K. KOCH, *Verfügbares Leben?*, Freiburg, 1978, str. 52).

I. *Pravo na smrt*

Pitanja o smrti idu usporedo s pitanjima o životu. Smrt se ne može isključiti iz promatranja života. Naprotiv, smatra se njegovim integralnim dijelom: umiranje i sama smrt pripadaju životu, spadaju u život. Dosljedno tome, ako postoji pravo na život, mora jednako tako postojati i pravo na smrt. Pravo na smrt tvori integralni dio prava na život.

1. Pojam smrti i umiranja

Radi boljeg razumijevanja daljnjeg izlaganja potrebno je upozoriti na značenje dvaju pojmova, smrti i umiranja, koji se često naizmjenice upotrebljavaju, premda se međusobno uvelike razlikuju, dapače, isključuju.

Pojam *smrti* statički je pojam, odnosi se na stanje *svršenog čina*, čina koji se već zbio. Smrt obilježava kraj jedne dinamične stvarnosti, tj. života. Nasuprot pojmu smrti koji označuje završen, gotov čin, stoji pojam *umiranja*, koji označava dinamično stanje, *stanje bioloških zbivanja u toku*, kratko ili dugo, nepovratno započeto, ali koje još nije stiglo na svoje odredište, na svoj cilj. Dvije su, dakle, bitne oznake umiranja: nepovratno odvijanje u toku i vrijeme, tj. bar donekle predvidivi vremenski razmak unutar kojeg će doći do prestanka rada onih tjelesnih organa koji su prijeko potrebni za život.³

Ta dva pojma, smrt i umiranje, kao i stvarnosti koje označuju, međusobno se isključuju. Dok umiranje još uključuje u sebi život, smrt je već označila njegov kraj. Vrlo je značajno ne samo za liječničku njegu nego i za liječničku etiku općenito, da se istakne ta razlika. Pred već obistinjenom smrću zadatak je medicine bitno promijenjen, jer se pred njom više ne nalazi ljudska osoba, već samo leš bivše osobe. Prestaje, prema tome, svaka obveza njege. Osim toga, pojedini organi mogu biti uzeti s leša radi presađivanja.

Naprotiv, pri samom umiranju, nalazimo se pred umirućim čovjekom, tj. pred živim čovjekom, makar taj život već bio sveden na ono najmanje. Ipak, pred nama je živ čovjek. Dosljedno tome, on ima pravo da se njegov život poštuje i zavređuje odgovarajuću njegu prema svojem zdravstvenom stanju, jer »čovjek umire dokle god živi, i živi dokle god umire«.⁴

Kad se govori o čovjekovu pravu da umre u dostojanstvu, ne misli se na statičan pojam završenog čina, već na dinamičan pojam toka umiranja. Radi se, dakle, o *pravu na umiranje u dostojanstvu*.

2. Osebnost zahtjeva

U popularnoj i znanstvenoj literaturi sve se češće raspravlja o pravu na smrt. Zahtjev za pravo na smrt, na prvi pogled, izgleda vrlo neobičan. Zašto postavljati zahtjev za pravo na smrt kada je ona prirodna nuž-

³ Usp. U. EIBACH, *Medizin und Menschenwürde*, Wuppertal, 1981², str. 74.

* J. G. ZIEGLER, »Prinzipielle und konkrete Überlegungen zum Problem der Euthanasie« u *Trierer Theologische Zeitschrift* 85 (1976), str. 141.

nost? Strogo uzevši, ne može se govoriti o pravu na smrt, ukoliko je to neizbježivi i neotklonivi kraj svakog života. Međutim, ono o čemu se može i mora govoriti to je način kako se čovjek pripravlja za taj događaj te način na koji će čovjek umrijeti. Činjenica smrti kao takva ne stoji u našim rukama, ali je u našim rukama mogućnost da se ta nužnost dogodi nešto prije ili nešto kasnije, da protekne na više ili manje čovjeka dostojan način.

Sve su češći prizori tehničiranog umiranja, napose u bolnicama. Obitelj ili rodbina, ako joj se dopusti, promatra voljenu osobu prikopčanu na stroj za disanje, za rad srca, pod maskom za kisik, te pod različitim dovodnim i odvodnim cjevčicama iz svih naravnih i kirurškim zahvatima izvedenih otvora. Posljednje riječi, ako umirući nije već odavna u komi, gube se ili u maski za kisik ili u užurbanom zauzimanju osoblja oko njega. Primjena medicinskih aparata može biti zadivljujuća po svojoj tehničkoj savršenosti, ali također i jezovita po svojoj beščutnoj upornosti borbe i odupiranja dolasku smrti sve dok je to tehnički moguće, bez obzira na posljedice za osobu umirućega.

Upravo neugodni i ponižavajući prizori umiranja — kada medicina ne gleda svoj zadatak u brizi za čovjeka, ublažujući mu bol i unapređujući život, nego u borbi protiv činjenice smrti, tj. kad je čovjeku ukradena, otuđena njegova naravna smrt — najbliži su i opravdani povod za priznavanje prava na smrt.

Ionako teško bolesnikovo fizičko stanje često je još otežano i »društvenom« smrcu, kada umirućega napušta okolina. U tom duševnom stanju sukobljava se s činjenicom da nikome nije više ni koristan ni potreban, a ni poželjan, ali ipak umrijeti ne smije i ne može jer mu je život umjetno podržavan.

Strah pred dubokom, senilnom i pasivnom starošću također je jedan od motiva koji mogu navesti čovjeka da priziva pravo na smrt, pogotovu ako se osjeća, opravdano ili ne, nepoželjan, nekoristan. Svojevrsni primjer zahtijevanja prava na smrt, koji je tijekom prošle godine zauzeo mnogo prostora u literaturi, jest 26-godišnja Elizabeth Bouvia iz Kalifornije.⁵ Od rođenja ne može se služiti ni rukama ni nogama, ali je inteligentna, završila je fakultet i udala se. Kad se činilo da je život krenuo, posumnjala je u smisao takva života. Budući da sama sebi ne može oduzeti život, tražila je da joj u tome pomogne bolnica u kojoj se liječila. Odlučila je umrijeti gladovanjem, a liječnici bi joj lijekovima ublaživali bol i osjećaj gladi. Ovi su to odbili, jer bi to bilo sudjelovanje u tuđem samoubojstvu. Kada je Bouvia pokrenula sudski postupak da izbori svoje pravo na smrt, slučaj je dospio u javnost i izazvao mnoga suprotna mišljenja. Sudska je odluka donesena u prilog liječnika i bolnice.

⁵ Usp. »Paraplegic Continues Fight for Right to Die« u *International Herald Tribune* (Zürich), 4. 01. 1984., str. 1.

⁶ J. G. ZIEGLER, »Römisch-katholische Wertung der Euthanasie« u H. D. HIERSCHKE (izd.), *Euthanasie. Probleme der Sterbehilfe. Eine interdisziplinäre Stellungnahme*, München 1975. str. 61.

Zahtjev za pravo na smrt u javnosti se počeo više postavljati nakon prvoga svjetskog rata.⁶ Danas ga naglašavaju, ističu i žustro brane pobornici eutanazije. Za njih to bi bio prvi korak prema društveno priznatoj i zakonski prihvaćenoj praksi eutanazije, nasilnom ali blagom i bezbolnom usmrćivanju teških bolesnika, senilnih staraca i umirućih.

3. Višeznačnost zahtjeva

Izraz *pravo na smrt* upotrebljava se u suvremenoj raspravi s različitim nijansama pa i značenjima, što pridonosi nejasnoći i dvoznačnosti pojma. Upotrebljavati taj izraz bez iscrpnijeg pojašnjenja i određenja sasvim je neodgovorno, jer može uvesti u zabludu.⁷ Naime, tim se izrazom zastupaju i promiču tri različita zahtjeva: jedan je pravo na naravnu smrt, dok su druga dva pravo na slobodno određenu i po vlastitu nahođenju izabranu smrt.

Pravo na smrt shvaćeno kao pravo na *biranu smrt*, slobodno zadanu ili naručenu, iz motiva samilosti ili dostojanstva, željeni je cilj pobornika eutanazije.⁸ To se poimanje prava na smrt temelji na uvjerenju da su određeni životi, zbog svojeg oskudnog stanja uvjetovanog bolešću, patnjom i senilnošću, nedostojni da se žive, pa čovjek ima pravo »napustiti« takav život.

S etičko-moralnog stajališta tako shvaćeno pravo — unatoč brojnim zahtjevima i nekim pokušajima opravdanja i na toj razini — ostaje neprihvatljivo.⁹ Ono je neprihvatljivo i na pravnom području: »Kada bismo to pravo prihvatili u punom opsegu, došli bismo do apsurdnih rješenja: nosilac prava mogao bi postavljati zahtjev da se njegovo pravo poštuje, ostvari pa i preko trećih, došli bismo do legalizacije ubojstva iz milosrđa, a to je, za naše današnje poimanje, ne samo zbog mogućnosti zloupotreba, neprihvatljivo.«¹⁰

Drugo je značenje zahtjeva za pravo na smrt da čovjeku njegova *naravna smrt ne smije biti ukradena* ni samovoljnim ubojstvom, ni nera-

⁷ »Želimo izraziti naše odlučno neslaganje s upotrebom - izraza 'pravo na smrt' u raspravi o eutanaziji. Opterećen je pogubnom dvosmislenošću« (*On Dying Well. An Anglican Contribution to the Debate on Euthanasia*, London 1975, str. 8.).

⁸ Na teološkom području najizrazitiji pobornik prava na smrt američki je protestantski teolog i pastor J. FLETCHER: »Doći će dan kad će ljudi moći nositi sa sobom zakonski ovjerene iskaznice koje će objašnjavati da oni ne žele biti podržavani na životu preko granice ljudskosti, te ovlašćivati da se prekinu njihovi biološki procesi bilo kojom prikladnom metodom eutanazije« (ISTI, *Humanhood: Essays in Biomedical Ethics*, Buffalo, 1979., str. 158).

* »Trebalo bi ponovno sa svom odlučnošću izjaviti da nitko i ništa ne može nekoga ovladati da zada smrt nekom nevinom ljudskom biću, bilo da se radi o zametku ili embrionu, djetetu ili odraslom, starcu, neizlječivom bolesniku ili nekome tko je u agoniji. Nitko ne može tražiti taj ubojnički postupak ni za sebe ni za drugoga koji je povjeren njegovoj brizi, niti na nj pristati, izričito ili uključivo. Nijedna vlast ne može to zakonito nametnuti niti dopustiti. Radi se, naime, o kršenju božanskog zakona, o povredi dostojanstva ljudske osobe, o zločinu protiv života, o atentatu na ljudski rod« (SVETI ZBOR ZA NAUK VJERE, *Deklaracija o eutanaziji*, prijevod dr. M. BISKUP u *Bogoslovska Smotra* 50 (1980), str. 402.).

¹⁰ Z. ŠEPAROVIĆ, *Granice rizika. Etičkopravni pristupi medicini*, Zagreb/Čakovec, 1985., str. 151.

zumnim i besmislenim produljivanjem toka umiranja. I umiranje je jedan od načina postojanja ljudskog bića, a mogućnost da se umre u svoje pravo vrijeme »dragocjeno je ljudsko pravo«. ¹¹

Tako poimano pravo na smrt znači pravo na prirodnu, nepomućenu smrt. ¹² »Nepomućena« je smrt umiranje bez neopravdanih zahvata u njegov tok, bilo tako da se skрати ili produži. To pravo, dalje, uključuje također pravo da se otklone i prekinu oni postupci u liječenju koji ne pridonose nikakvu bolesnikovu boljitku, a samo odgađaju smrt i produžuju tok umiranja bez opravdana razloga i svrhe.

Liječnikova, naime, dužnost nije da se bori protiv naravne smrti i život produžuje pošto-poto. Njegov je zadatak spriječiti i onemogućiti patološku, prijevremenu smrt, a poštivati naravnu smrt kad se ona pokaže kao »normalan događaj koji nastupa u sasvim određenom času, kao pubertet li menopauza«. ¹³

Tu je još jedno, treće, u posljednje vrijeme vrlo zastupano i osporavano značenje prava na smrt. ¹⁴ Pojedinač bi imao pravo na smrt u smislu da je može zadati sam sebi, tj. da ima pravo na samoubojstvo, ne iz motiva samilosti, već ako se nađe u okolnostima kada bi to bio jedino mogući razumski opravdan i smislen izlaz. Radilo bi se, dakako, o posve iznimnim slučajevima u kojima bi takav čin, tj. samoubojstvo, bilo prihvatljivo i s etičko-moralnog gledišta. Opravdanje za takvu odluku i djelo, po sebi inače nedopustivo, bio bi motiv altruizma, da se npr. na taj, u tim uvjetima jedini mogući način, spase mnogi drugi životi.

Pitanje u svojoj srži i nije tako novo. Ono se samo u novim okolnostima i na nov način nastavlja na trajno prisutnu raspravu o tome je li dopušteno učiniti nešto po sebi zlo da bi se postiglo dobro.

Pravo na smrt u svjetlu kršćanske vjere, predaje i antropologije znači pravo na naravnu i vlastitu smrt, nepomućenu, ne ukradenu, ne otuđenu, ne proizvoljno preuranjenu, iznuđenu niti odgođenu, već pravo na smrt s pouzdanim predanjem u Boga prihvaćenu u času kad dođe njezino vrijeme koje je određeno u nacrtu spasenja što ga Bog ima sa svakim ljudskim bićem.

II. Pravo na smrt u dostojanstvu

Pred prizorom umiranja i smrti u bolnicama, koji su sve manje naravni, a sve više tehničirani, gdje čovjek umire bez svijesti o sebi i o onome što se s njime zbiva, sasvim je razumljivo da se svaki čovjek plaši, vrijeđa

¹¹ J. F. DEDEK, *Contemporary Medical Ethics*, New York 1975., str. 148.

¹² P. SPORKEN, *Umgang mit Sterbenden. Medizinische, pflegerische und ethische Aspekte der Sterbehilfe*, Düsseldorf, 1978⁴, str. 28.

¹³ J. WUNDERLI, *Euthanasie oder Über die Würde des Sterbens*, Stuttgart, 1974, str. 124–125.

¹⁴ Usp. F. BÖCKLE, »Recht auf menschenwürdiges Sterben« u *Evangelische Kommentare* 8 (1975) str. 73.

i buni. Takvo se umiranje naziva ružnim, ponižavajućim i protivnim čovjekovu dostojanstvu.

Na temelju i u ime osnovnoga prava na prirodnu, naravnu smrt, čovjek zahtijeva umiranje, dovršenje svojega života u skladu s vlastitim ljudskim dostojanstvom.¹⁵

1. Oспоравани zahtjev

Često je postavljanje zahtjeva za pravo na smrt u dostojanstvu samo izgovor, prikivalo, put i sredstvo da se postigne nešto drugo, što se inače ne može javno, bar ne za sada, isposlovati, a to je takozvana čista, lijepa i brza smrt po izboru ili narudžbi.¹⁶ Kako je već prije rečeno, takvo je shvaćanje neprihvatljivo s etičko-moralnog i s pravnog stajališta.

Protiv zahtjeva za pravo na smrt u dostojanstvu energično je ustao američki protestantski teolog P. Ramsey.¹⁷ On zastupa radikalno suprotno mišljenje, prema kojem dostojanstvo i plemenitost mogu, doduše, biti prisutni u njezi i pratnji umirućeg, ali nikako ne u samom umiranju. Dobra smrt — *eu-thanasia*, smrt u dostojanstvu, bili bi protuslovni pojmovi. Prema kršćanskome poimanju, smrt je neprijatelj koji treba da bude pobijeđen, a ne jednostavno dio života koji bi trebalo jednostavno prihvatiti. Smrt se pokazuje takvom, neprijateljskom, napose onda kada čovjek umire prerano, prije negoli je dostigao puninu svojih dana. Smrt, uostalom, i prema sv. Augustinu, nije dobra ni za koga. Ona je bol i patnja, a umirućeg zaslužuje pod svoju vlast i moć.

To je, međutim, pristup smrti i umiranju na sasvim drugoj razini. S tog gledišta smrt je uistinu »najnedostojnija«¹⁸ datost u čovjekovu životu. No, kada je riječ o umiranju u dostojanstvu, ne želi se zaslužujuća činjenica smrti pretvarati u nešto po sebi uzvišeno i dostojanstveno, u nešto što bi bilo u skladu s izvornim Božjim planom i dubinskim čovjekovim težnjama. Radi se jednostavno o tome kako tu zaslužujuću i neizbježivu činjenicu, koja se obistinjuje kroz tok umiranja, proživjeti što je moguće ljudskije. Nije u pitanju, dakle, dostojanstvo same činjenice smrti, već način kako umiranje teče, kako umirući živi posljednji dio svojega zemaljskog života.

2. Pozitivno poimanje zahtjeva

Što, dakle, znači umrijeti u dostojanstvu? U biti to znači umrijeti u pravi trenutak, vlastitom naravnom smrću, tako da se poštuju sve sastavnice ljudske osobnosti, ono što tvori ljudsku osobnost, tako da umiranje

¹⁵ Vrednovanje života s ekonomsko-društvenog, militarističkog stajališta ne dolazi u obzir. Usp.: V. EID, »Muss die Medizin alles tun, was sie kann?« u V. EID — F. FREY (izd.), *Sterbehilfe oder Wie weit reicht die ärztliche Behandlungspflicht*, Mainz 1978, str. 122—124.

¹⁶ Usp. R. A. McCORMIC, »To Save or Let Die« u *Journal of American Medical Association* 229 (1974), str. 172—173.

¹⁷ P. RAMSEY, »The Indignity of Death with Dignity« u *Hastings Center Studies* 2 (1974), str. 47—62.

¹⁸ W. F. MAESTRI, »The Stewardship of Life« u *The Linacre Quarterly* 47 (1980), str. 170.

postane osmišljeno i svjesno proživljeno dovršenje života.¹⁹ Umiranje tada ne znači više *morati* umrijeti, već *smjeti* umrijeti, ono nije više zaslužujuće već oslobađajuće. To je umiranje u miru sa samim sobom, s drugima i s Bogom.

Među najuzvišenije sastavnice ljudske osobnosti svakako spada svijest i sloboda, mogućnost samoodređenja. Čovjek je jedino biće koje zna da umire i zna da može utjecati na tok svojega umiranja. To je njegovo dostojanstvo svijesti i slobode.

Dostojanstvo umiranja pretpostavlja i zahtijeva da se ono odvija, koliko je moguće, pri punoj svijesti i da je umirući svjestan onoga što se s njim zbiva. Drugim riječima, umirući ima pravo da bude obaviješten o stvarnom stanju zdravlja, bolesti i toku umiranja u koji je već ušao. *Europsko Vijeće* preporučuje državama članicama da »svrate pozornost liječnicima na činjenicu da bolesnici imaju pravo, ako to zatraže, da budu u cijelosti obaviješteni o svojoj bolesti i predviđenoj terapiji.«²⁰ Razumije se samo po sebi da čovjek vjernik želi svjesno pripravljen učiniti taj presudni korak iz vremenitosti u vječnost. Stoga je razumljiv i prihvatljiv stav liječnika-vjernika: »Prema mojem mišljenju umrijeti u dostojanstvu ne znači umrijeti u stanju bez svijesti, ni s pomoću slatkog nasilja, već umrijeti u miru, po mogućnosti bez boli. Što se mene tiče, zahtijevam za sebe to dobro, i da se dogodi pri punoj svijesti.«²¹

Sloboda, kao najviše čovjekovo dobro, nezaobilazni je sastavni i noseći element umiranja u dostojanstvu. Njezin je vidik dvostruk. Sloboda umirućega prema vani njegove su opravdane želje s obzirom na liječenje, produženo ili skraćeno. Sloboda prema unutra čovjekov je stav pred činje-

¹⁹ »To je umiranje u 'Kairosu', u pravom trenutku. To je, dalje, umiranje koje može postati punosmislena kruna našega života« (J. WUNDERLI, *Euthanasie oder Über die Würde des Sterbens*, str. 125).

²⁰ ASSEMBLEE PARLEMENTAIRE DU CONSEIL DE L'EUROPE, »Recommandation 779 (1976) — relative aux droits des malades et des mourants« u *SIPECA*, JVs 1, mars 1977, str. 15, točka 10, I, b. Čini se da i *Deklaracija o eutanaziji* zastupa isto mišljenje kada, govoreći o smrti, kaže da se »svi ljudi moraju pripremiti na taj događaj« (usp. *Bogoslovska Smotra* 50 /1980/, str. 405). Ako se moraju pripremiti, potrebno je da budu svjesni svojega stanja, što uključuje pravo na obaviještenost.

²¹ G. GIUSTI, *Eutanasia. Diritto di vivere, diritto di morire*, Padova 1982, str. 12. Dok je u anglosaksonskom svijetu gotovo normalno da se bolesniku ili umirućem kaže istina o njegovu stanju, u Europi, pa i u nas, to je dosta osporavano. Presudno, međutim, nije reći ili ne reći istinu, jer će bolesnik prije ili kasnije sam do nje doći promatrajući promjene u ponašanju svoje okoline, liječnika i drugog osoblja, kao i na temelju propisanih liječenja. Presudan je, međutim, način i vrijeme kada i kako će doći do istine i tko će mu je priopćiti — riječima ili gestama. Neobično je važno da istina bude bolesniku darovana — pažljivo, obazrivo, s ljubavlju, u vrijeme i u mjeri u kojoj on to uistinu traži, a kadar je smireno čuti — i prihvatiti. Usp. E. ANSOHN, *Die Wahrheit am Krankenbett*, München, 1978³; K. DEMMER, »Si deve dire la verità al malato?« u *Federazione medica* 36 (1983) 8—10; P. FRESNAU, »La mort des personnes âgées« u *Medicine de l'homme* 72 (1975) 34—39; M. KUBOVIĆ, »Reći ili ne reći istinitu dijagnozu bolesniku s rakom« u *Liječnički vjesnik* 106 (1984) 161—162; 2. LESIČ, »Psihičke reakcije na onkološku bolest« u *Liječnički vjesnik* 106 (1984), str. 258; cijeli broj *Leannec*, Numéro spécial, Hiver 1976—77, posvećen je temi: »Le malade et la vérité«.

nicom smrti. »Prava i konačna sloboda prihvaćanje je smrti«²², jer ljudski je dostojno umiranje »umiranje u potpuno slobodnom predanju«²⁸ Gospodar života i smrti, u smirenoj savjesti i svijesti da će uskoro biti plaćen i posljednji dug moći grijeha²⁴ i da se približava konačna Kristova pobjeda.²⁵

Spontano se nameće pitanje hoćemo li i kako ćemo pogoditi »kairos«, pravi trenutak svoje smrti. Dio nesigurnosti i na tom području uvijek ostaje. Radi li se u pojedinom slučaju o slobodnom pristajanju na uistinu pravu smrt, u pravi trenutak, o tome ne možemo imati stopostotna jamstva. Unatoč tom obilježju neizvjesnosti, temeljno načelo slobode u prihvaćanju smrti i umiranja trebalo bi da ostane neosporno, jer »sa smrću zemaljska povijest ljudske slobode stiže na svoj svršetak, a to bi trebalo da bude svršetak koji je na čast te slobode«.²⁶

III. *Pratnja umirućih*

Stav zahvalnosti pred darom života pretvara se u stav poštovanja života, koje se ostvaruje kroz brigu za život i zdravlje samog pojedinca i kroz solidarnost onih koji se o njemu brinu. Kada se netko nađe u teškom, neizlječivom bolesnom stanju, zahtjev za solidarnošću s njim postaje još hitniji. Solidarnost se ostvaruje kroz pratnju umirućih na njihovu posljednjem dijelu putovanja. Vjerna pratnja umirućih, u ozračju obiteljske topline i ljubavi, zbog nerijetko teških i dugotrajnih potreba i zahtjeva umirućeg, može od bližnjih iziskivati herojsku ljubav.²⁷

1. Pomoć u umiranju

Kada produživanje života postane nerazumno i neopravdano, pomoć da se živi vlastiti život obraća se u pomoć da se proživi vlastito umiranje na čovjeka dostojan način. Teškog bolesnika i umirućeg čovjeka, zbog njegova tjelesnog i duševnog stanja, koliko je do nas i naših mogućnosti, ne

²² A. REGAN, *Suicide, Euthanasia and Abortion*, Newcastle 1981, str. 42.

²³ A. AUER, »Das Recht des Menschen auf einen 'natürlichen' Tod« u J. SCHWARTLÄNDER (izd.), *Der Mensch und sein Tod*, Göttingen 1976, str. 85.

²⁴ »Jer, plaća je grijeha smrt, a dar je Božji život vječni u Kristu Isusu, Gospodinu našem« (Rim 6, 23).

²⁵ »Ali sada: Krist uskrsnu od mrtvih, prvina usnulih! Doista, po čovjeku smrt, po čovjeku i uskrsnuće od mrtvih! Jer kao što u Adamu svi umiru, tako će i u Kristu svi biti oživljeni. (...) Doista, on treba da kraljuje dok ne podloži sve neprijatelje pod noge svoje. Kao posljednji neprijatelj bit će obeskrjepljena smrt« (1 Kor 15, 20–23. 25–26).

²⁶ B. HÄRING, *Free and Faithful in Christ*, Middlegreen 1981, sv. 3, str. 82.

²⁷ Sasvim osobitu i djelotvornu vjeru u ljudsko dostojanstvo svjedoče *Misionarke Ljubavi* — sestre Majke Terezije. U njihovoj višestrukoj djelatnosti za najsiromašnije među siromašnima ističe se i briga za umiruće. Sabiru ih po ulicama i smetištima, te donose u svoje domove. Nepravdom pojedinca i društva bili su lišeni svojega dostojanstva. Ljubavlju tih sestara ponovno su uzdignuti na razinu svoga ljudskog dostojanstva. Umiru kao ljubljena ljudska bića, okruženi pažnjom i poštivanjem *Misionarki Ljubavi*.

smijemo nikada napustiti. Istinska pomoć i pratnja umirućeg s obzirom na ostvarenje umiranja u dostojanstvu odvija se na više razina.²⁸

Prva pomoć u umiranju sastoji se od *ublaživanja boli* primjenom najboljih raspoloživih sredstava. Bol ne samo da je teret za bolesnika osobno, ona je i zapreka za njegove redovite i normalne odnose s okolinom.

U isto vrijeme savršenoj tehnici treba pridružiti ljudsku *osobnu pažnju*. Već i prisutnost, i ona bez riječi, neprocjenjivo je značajna: »Svaki čovjek osjeća, dok umire, najveću potrebu da se pred licem smrti ne nađe sam — kao da je prisutnost čovjeka (makar i nevjernika) garancija Božje prisutnosti.«²⁹ No, biti uz umirućega nije lako umijeće, i treba ga učiti. To znači iskusiti vlastitu potpunu nemoć pred činjenicom smrti. To donekle znači umirati zajedno s umirućim. Molitva i sakramenti dragocje na su pomoć ne samo umirućem nego i onima koji ga na tom putu žele uistinu ljudski i vjernički pratiti.

Osim tjelesnog trpljenja, postoji ono još teže, unutrašnje i duševno trpljenje. Davanje *psihofarmaka* može također biti jedan oblik pomoći u umiranju. Treba, međutim, znati da samo lijekovi neće biti od velike koristi u rješavanju osnovnog pitanja vrednovanja i smisla života, patnje i smrti. Pratnja umirućeg treba da ide za tim da on otkrije smisao i vrijednost i toga životnog razdoblja, da uvidi kako je vrijedno živjeti ga. »Tko želi pomoći umirućem, moći će to onda kada i koliko on sam vjeruje u smisao života.«³⁰ U susretu s čovjekom koji je svoj život proživio neosmišljeno i besciljno, osobiti zadatak vjerskog službenika bit će da mu na prikladan način ponudi dar vjere i obraćenja, mogućnost novog gledanja i vrednovanja čitava života u tom posljednjem i presudnom trenutku.

I na kraju, pomoć u umiranju može značiti neko kratko *produženje* ili *skraćenje* samog toka umiranja. Ako netko prije smrti treba da uredi neke važne stvari, pomoć će tada značiti produženje života, toka umiranja, pa makar i bolnog. Ako je, naprotiv, netko ispunio svoj život, i daljnji mu umjetno podržavani život i produživani tok umiranja ne donosi nikakav dobitak, može se odreći daljnjih tehnički mogućih napora uzdržavanja i produživanja života, odnosno toka umiranja. Naime, biološki život osnovna je i temeljna ali ne i najveća vrednota, i ne mora se održavati pošto-poto.

2. Pomoć da se umre — pomoć da se živi

Pravi smisao pomoći pri umiranju, ili pratnja i njega umirućih, sastoji se, kako smo vidjeli, od čitavog niza usluga što ih pruža liječničko osoblje, pažljiva prisutnost najbližih kao i prisutnost svećenika, kako bi umirući što je moguće osobnije, kao čovjek i vjernik, mogao pojmiti i proživjeti smisao posljednjeg stadija vlastita života. Stoga je pomoć da se

²⁸ Slijedimo raspored izlaganja P. SPORKEN, »Sterbekliniken — oder was brauchen Sterbende?« u P. DINGWERTH — H. TIEFENBACHER (izd.), *Sterbekliniken oder Was brauchen Sterbendef*, Stuttgart 1980, str. 62—66.

²⁹ P. TOURNIER *Učimo starjeti*, Zagreb 1980, str. 239.

³⁰ F. BOCKLE, »Theologisch — ethische Aspekte des Alterns« u *Arzt und Christ* 20 (1974) str. 84.

umre, u svojoj srži, pomoć da se u ljudskom dostojanstvu živi i doživi vlastiti život.

Danas ima i ustanova u kojima se takva pratnja umirućih pokušava i uspijeva ostvariti.³¹ Težište nije na tehnički mogućoj borbi do kraja protiv smrti, već na ljudskoj pažnji i njezi koja uključuje najveće moguće ublaženje boli, te svjesno i slobodno prihvaćanje neizbježive činjenice smrti kao sastavnog dijela ljudskoga života. Te se ustanove, za razliku od bolnica, nazivaju hospiciji. U njima je uistinu omogućeno ljudsko umiranje u ljudskome dostojanstvu. Za vrijeme posjeta jednom od hospicija predsjednik engleskog Društva za eutanaziju izjavio je: »Kad bi svi pacijenti tako umirali, mogli bismo raspustiti Društvo.«³²

Zaključak

Poštivanje prava na život uključuje i zahtijeva poštivanje prava na smrt, a poštivanje ljudskog dostojanstva za života uključuje i zahtijeva poštivanje tog istog dostojanstva za vrijeme umiranja. Čovjek, naime, umire dok živi i živi dok umire.

Stoga je neosporivo pravo svakoga čovjeka na umiranje u dostojanstvu. To napose vrijedi za čovjeka vjernika i kršćanina. On zna da, kao što njegovo osobno dostojanstvo ne može biti svedeno samo na duhovnu sastavnicu njegova života, jednako tako ne može biti vrednovano samo po tjelesnom, zdravstvenom stanju. On zna da se njegovo dostojanstvo ne temelji samo na površinskim, izvanjskim kvalitetama njegova bića i da pad tih kvaliteta, makar na kako nisku razinu, ne može onečovečiti njegov život. On zna da istinsko i dubinsko dostojanstvo nije nespojivo s ljudskim tjelesnim i duševnim slabostima i potrebama, što napose dolazi do izražaja u bolesti, patnji i umiranju.

Smireno priznanje i prihvaćanje te stvarnosti, također i u umiranju, »stvarniji je izraz ljudskog dostojanstva nego bilo koje naprezanje da se sačuva prividna neovisnost, ili bilo koji bijeg u smrt samo zato da bi netko sačuvarao 'kontrolu nad svojom sudbinom'«. ³³

Kršćanin se, više nego drugi, može prizivati na pravo dostojanstva u umiranju. Više nego drugi kršćanin može umrijeti u ljudskom dostojanstvu. On je kadar svjesno i slobodno prihvatiti i proživjeti svoje umiranje, jer zna da smrt nije korak u nestanak, već pouzdano predanje u ruke Oca, koji »nije Bog mrtvih, nego živih« (Mk 12, 27).

³¹ Usp.: Za rad časnih sestara dominikanki u SAD: »A Place to Die Well« *Sunday News Magazine* (New York), April 11, 1982, str. 17, 20, 22; u Engleskoj: C. SAUNDERS, »A Death in the Family: A Personal View« in *British Medical Journal* 6 (1973) 30–31; za nešto slično u nas: L. DEPOLO, »Ljudvin andeo« u *Glas Koncila* (božićni broj) 25 (1982), str. 22.

³² Navod uzet iz: U. EIBACH, »Totung auf Verlangen? Mercy killing?« u *Der evangelische Erzieher* 26 (1974), str. 255.

³³ THE LINACRE CENTRE, *Euthanasia and Clinical Practice: trends, principles and alternatives* (Report of a Working Party), London 1982, str. 40.

DYING WITH HUMAN DIGNITY

Summary

Man has never been indifferent facing the fact of death. Today, owing to the contemporary achievements of medical and other sciences, he submits himself less and less passively to the arrival of death. At the same time he encroaches more and more actively into the course and manner of his own dying. Besides the up till now well-known right to life, the less known right to death, the right to dying with human dignity has been invoked.

The author deals first with the manifold reasons and different contents of the requests for the right to death. Then he tries to outline in which sense a human being, and especially a Christian, could claim and achieve the right to death in concordance with his human dignity.